

I. НАУКОВІ ДОПОВІДІ І ПОВІДОМЛЕННЯ

*Литвиненко О.** (Київ)

ХРИСТИЯНСЬКІ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Така постановка питання могла б здатися дещо дивною, якби йшлося про країну з тривалою і безперервною традицією власної державності і такою ж традицією державно-церковних відносин. Слід наголосити на пріоритетності саме державної традиції, оскільки вона формує структуру нації і ті інституції, які виявляють й організують різні сторони суспільного буття.

Всупереч думці Д.Дорошенка, ми вважаємо недоцільним розглядати українську історію як історію її державності, що ніби-то існувала протягом століть у латентному стані. Навіть у ті часи, коли вищі верстви народу користувалися досить значними привілеями, релігія толерувалася, а мова вважалася мало не офіційною, український народ не мав автономних організаційних структур (Литовське князівство), а якщо й мав їх, то нетривалий час і з надзвичайно обмеженими правами (Московське царство - Російська імперія).

Що стосується національної Церкви, то протягом XV-XVI ст.ст. вона існувала у жорсткій залежності від чужоземної світської влади або від зловживань власних можновладців (право патронату), що призвело до крайнього соціального приниження рядового духовництва і морального розкладу ієрархії. XVI-е і почати XVII ст. у церковній сфері пройшли під знаком "домашньої" війни, коли "Русь нищила Русь". Наприкінці XVII ст. Українська православна церква у вигляді Київської митрополії припиняє своє існування, а уніатська з початку XIX ст. стає де-юре регіональною і лише в 30-40-х роках поступово починає набувати власне української ідентичності. Процес цей завершився лише в XX ст. за митрополита Андрея Шептицького під впливом національного політичного руху.

* Литвиненко Олександр, співробітник Адміністрації Президента України

Бездержавність, а головне, розірваність між кількома іноземними державами стали на перешкоді консолідації українського народу як у суспільно-політичній, так і в релігійній площині. Релігійні розколи ставали наслідками цілеспрямованих дій іноземної влади або ж були реакцією на панування фактично чужої Церкви (останнім можна, почасти, пояснити бурхливий розвиток протестантизму в Україні наприкінці XIX - на початку XX ст.ст.). Відсутність національної солідарності приречла на загибель Українську Народну Республіку у 1918-20 рр. і становить головну потенційну загрозу нормальному розвитку і самому існуванню сучасної України.

Національна солідарність і релігійна єдність чи, принаймні, толерантність у міжконфесійних та міжцерковних відносинах впливають одна на одну. Тому остання є одним з головних чинників стабільності та безпеки в державі.

Стосовно української ситуації проблему даного взаємовпливу можна розглядати у трьох площинах:

1) зовнішній, тобто із врахуванням існування в Україні Церков, підпорядкованих закордонним центрам, і претензій деяких закордонних релігійних центрів на "канонічні території" в Україні із посиланнями на статус-кво чи історичні прецеденти;

2) внутрішній духовній, пов'язаний із суспільною свідомістю і впливом на неї сучасної релігійної ситуації;

3) внутрішній політичній, в якій відбуваються контакти Церков з політичними силами різних рівнів і напрямків, тобто те, що не завжди коректно називають "політизацією релігійного життя".

Найбільшою з українських Церков, підпорядкованих іноземним центрам, є Українська Православна Церква (7386 громад). Перипетії її становлення в роки незалежності є загальновідомими, як і мотиви протистояння з Українською Православною Церквою Київського Патріархату та з Українською Автокефальною Православною Церквою (вважаючи їх обидві "розкольницькими", УПЦ Московської юрисдикції обрала щодо кожної з них різну тактику дій, заважаючи з УАПЦ практично з 1992 року, таким чином, небезуспішно намагаючись розколоти національно орієнтованих українських православних).

Звертає на себе увагу дещо інше. З початку 1992 року у церковній пресі УПЦ і Російської Православної Церкви, а також у навколоцерковних виданнях проштовхувалася ідея протиставлення "канонічної автокефалії", дарованої Церквою-Матір'ю, "неканонічній", "самопроголошеній". Перед-

бачалося, що про “канонічну” Помісний Собор РПЦ буде “мати судження” у 1995 році.

Ближче до 1995 року і після нього наголос вже робився на тому, що автокефалія може бути дарована Українській Церкві лише в разі її об'єднання (на вочевидь неможливих умовах “приєднання” через покаяння до УПЦ вірних і духівництва УПЦ-КП і УАПЦ), а також на тому, що значна, якщо не більша частина вірних УПЦ взагалі не хоче автокефалії і її дарування може призвести до ще одного розколу.

Цього ж 1997 року з'ясувалося, що “процес надання автономії чи автокефалії, як відомо (!), не має спільного православного визнання [митрополит Смоленский и Калининградский Кирилл. Раскольники создают свой интернационал // Независимость, 3 жовтня 1997], “ця проблема не розроблена у православ'ї, й тому вона буде розглянута і схвалена на Всеправославній нараді” [митрополит Киевский и всея Украины Владимир. Православие стремится к единению // Там само].

Метаморфози тлумачення “цієї проблеми” дозволяють з високим ступенем вірогідності прогнозувати, що автокефалія УПЦ не буде надана у видимій перспективі. Більше того, вона не є бажаною для її архієреїв, які, за винятком єпископа Черкаського і Канівського Софронія, на своєму соборі 15 грудня 1996 року ухвалили рішення про недоцільність автокефалії на даний час.

Залежність УПЦ від РПЦ зовсім не є номінальною. Про це свідчить і те, що в Православному календарі РПЦ на 1997 рік єпископи РПЦ і УПЦ подані під спільною назвою “Єпископат Московского Патриархата” разом з російськими, білоруськими, молдавськими та іншими архієреями, і нещодавній візит до Одеси Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II (хоча він міг зустрітися з Вселенським Патріархом Варфоломеєм у Новоросійську, куди теплохід останнього також заходив). На Архієрейському Соборі РПЦ 18-23 лютого ц.р. було затверджено визначення Священного Синоду УПЦ про утворення Володимир-Волинської та Криворізької єпархій. Приклади можна продовжити. Отже, має місце організаційне підпорядкування, а не лише молитовний зв'язок.

Зі свого боку, РПЦ тісно пов'язана з державними структурами Російської Федерації, а також з політичними організаціями націоналістичного спрямування, зокрема, з Російським Народним Собором.

Існує Синодальний відділ із взаємодії зі Збройними Силами й правоохоронними закладами, підписані спільні заяви з п'ятьма міністерствами й відомствами, що мають військовий контингент (згадуються події у м. Ногінську 29 жовтня ц.р.). Готується підписання

угоди з Міністерством оборони РФ, в якій передбачається розвиток взаємовідносин у сферах “духовно-нравственного просвещения воинства, патриотического воспитания” тощо. Усе це можна було б вважати суто внутрішньоросійськими справами, якби частини, підпорядковані згаданому міністерству, не перебували на території України, а предстоятель РПЦ не висловлював неодноразово свій жаль з приводу “разделения” слов'янських народів колишнього СРСР, а, отже, опосередковано, і з приводу утворення незалежної Української держави.

Порівняно з впливом Російської вплив Румунської Православної Церкви в Україні є непрямим, не таким значним і локальним. Активізація її зовнішньої церковної політики, спрямованої на території, що входили до складу Румунії до 1940 року, почалося на початку 90-х рр. У цей період Патріархом Теоктистом був прийнятий під омофор вікарій Бельцької єпархії Петро (Молдова) з наданням йому титулу митрополита Бельцького, Хотинського і Бесарабського. Отже, під його юрисдикцію потрапили частини Чернівецької та Одеської областей. За словами митрополита Петра, перша румунська єпархія вже відроджена в Україні у Кілійському, Ізмаїльському та Білгород-Дністровському районах.

Втім, реально, незважаючи на тяжіння до Румунської Православної Церкви деяких румуномовних парафій в цих областях, значної активності у церковному середовищі не спостерігається. Більшу загрозу становить поєднання зусиль церковних сепаратистів з політичними, наприклад, з осередками Християнсько-демократичного альянсу румун і Асоціації за Бесарабію і Буковину, центри яких знаходяться в Румунії. Саме за їх сприяння у багатьох школах молдовських і румунських сіл Одещини навчання проводиться по румунських підручниках, використання яких, за експертною оцінкою Міністерства освіти України, є недоцільним з політичної точки зору. В окремих школах, всупереч програмі, вивчається історія “Великої Румунії”.

Римо-Католицька Церква в Україні є фактично національною церквою поляків та угорців (у Закарпатті) і, мабуть, залишиться такою ще на довгий час, незважаючи на спроби адаптуватися до місцевих обставин, зокрема, шляхом використання української та російської мов під час богослужінь.

Останнє, до речі, викликає час від часу критику з боку католиків-поляків, які наполягають на збереженні “польськості” Костьолу. Оскільки змінилася конфесійна карта України, римо-католицька ієрархія об'єктивно не може відновити церковну мережу навіть у такому вигляді, в якому вона існувала до 1939 року. Але тенденції в цьому напрямку існують.

Відродження Костьолу в Україні сполучається з національно-культурним відродженням польської меншини. Цей абсолютно нормальний процес, на жаль, подекуди супроводжується відживленням реваншистських настроїв у самій Польщі, а саме, у праворадикальних колах, які й досі більшу частину України вважають “всхідніми кресами”. Подібні настрої у пом'якшеній формі інколи виявляються навіть на шпальтах “Дзенніка Київського”, польськомовного додатка до “Голосу України”.

Певні тертя між греко- та римо-католиками в Західній Україні пояснюються тим, що у перших є ще свіжою пам'ять про польське панування у міжвоєнні часи і тому відродження Костьолу сприймається як потенційна загроза.

Отже, на даний час діяльність Римо-Католицької Церкви в Україні в цілому важко сприймати як таку, що сприяє національній консолідації і духовному відродженню українського народу (як політичної, а не суто етнічної категорії).

Згадані Церкви викликають особливу увагу тому, що саме в їх середовищі трапляються прояви сепаратизму на релігійному ґрунті, інколи з політичним зафарбуванням, що становить потенційну загрозу як унітарності, так і, взагалі, існуванню нашої держави.

Говорячи про вплив сучасної релігійної ситуації на суспільну свідомість, слід зважати на те, що, за рівнем довіри до неї населення України, Церква займає друге місце після сім'ї, значно випереджаючи політичні партії, Верховну Раду, Уряд. Авторитет Церкви зміцнюється не лише вірою в її сакральну сутність і спасительну функцію, а й усвідомленням того, що ця інституція лише на нашій території існує вже більше тисячі років і репрезентує традицію, поряд з якою популярні у тих чи інших групах населення традиції комунізму чи демократії здаються мало не тимчасовими явищами. Для т.зв. “освічених верств” важливим є й те, що сучасна європейська, вже секуляризована культура народилася й розвинулася в лоні Церкви або в полеміці з нею і зрозуміти її адекватно, ігноруючи релігійний чинник, неможливо.

Нарешті, важкі умови життя, кризовий стан суспільства, невпевненість у власних силах, відсутність чіткого бачення майбутнього породжують багато психологічних проблем, розв'язанням яких Церква займалася від початку свого існування.

Тому розкол, який переживає православ'я в Україні, а також перманентне протистояння православних і греко-католиків у Галичині й Закарпатті мають ряд наслідків саме у психологічній сфері.

Створені (або відроджені) негативні стереотипи “уніатів”, “розкольників”, “автокефалістів”, “москалів” стосовно представників ворогуючих Церков закріплюються у свідомості віруючих значно міцніше, ніж, наприклад, політичні стереотипи. Вірні іншої Церкви сприймаються не як християни, а як нерозкаяні грішники, вороги самого Бога, на яких чекають пекельні муки і до яких толерантне ставлення неможливе.

Історичний досвід підказує, що ці стереотипи, існуючі десятки і сотні років у менталітеті українців, неможливо подолати самим лише поліпшенням законодавства, культурно-просвітницькою роботою чи закликами до “миру і злагоди”. У релігійній сфері України залишилося багато невирішених проблем, які більшість народів Європи розв'язала ще у XVII-XVIII ст.ст. шляхом релігійних воєн. Наприкінці XX ст. такий шлях є і неприйнятним, і навряд чи можливим, але про нього слід пам'ятати, щоб позбутися зайвого оптимізму та легковажності.

Якщо метою УПЦ КП та УАПЦ є єдина помісна національна Церква в незалежній державі, то деякі ієрархи і священники УПЦ, схильні протиставляти такі поняття, як “нація” і “народ Божий”. Перша розуміється як явище земне, тимчасове, відносне, другий - як абсолютне. Таким же чином ними сприймається і держава: “Разве для нормального человека что-то значит система государственная?” (з інтерв'ю єпископа Львівського і Дрогобицького Августина) [НГ-религии, 1997.- 27 лютого]. Подібні ідеї, поширювані серед віруючих, сприяють формуванню негативного ставлення до української державності і зневаги до історії та культури українського народу.

Методи міжцерковної боротьби, форми полеміки, висловлювання і вчинки деяких духовних осіб є великою “спокусою” для віруючих і просто симпатизуючих Церкві. Вони здатні схилити їх, в ліпшому разі, до зміни конфесії, що досить часто і відбувається, в гіршому - до зневіри і цинізму, заперечення святості Церкви.

Усе це загалом не лише не дозволяє говорити про духовну єдність українського народу, але й ставить під сумнів досягнення її у найближчій перспективі. Відсутність її можна порівняти з імунodefіцитом, який породжує вразливість щодо зовнішніх впливів і сприяє розкладові організму.

Релігійна ситуація в Україні певною мірою є відбитком суспільно-політичної ситуації. Тому є цілком природним взаємотягіння певних Церков і певних політичних сил.

УПЦ КП користувалася і користується підтримкою правих і право-радикальних партій: Народного Руху України, Української респуб-

ліканської партії, Республіканської християнської партії, Української національної асамблеї (святиня останньої, ікона “Богородиці унсовської” постійно зберігається у Володимирському соборі). В даному випадку контакти між Церквою й партіями є достатньо відвертими: патріарх Філарет особисто привітав останні з'їзди НРУ та РХП, а один з його єпископів - перший з'їзд виборчого блоку “Національний фронт”. Кілька відомих політичних діячів - народних депутатів входять до Вищої церковної ради УПЦ КП. На її користь діє депутатське об'єднання “На захист Українського Православ'я”.

Стосунки з політичними силами УПЦ є значно більш обережними. Церква намагається дистанціюватися від політики. Втім, у Верховній Раді діє депутатське об'єднання “На підтримку канонічних традиційних Церков”, акції й заяви якого скеровані передусім на підтримку УПЦ. До цього об'єднання входять переважно депутати лівої орієнтації - представники Соціалістичної партії України і Комуністичної партії України. У передвиборчих програмах цих партій була висловлена підтримка ідеї об'єднання православ'я в Україні, очевидно, на тих засадах, якими керується УПЦ.

Йї також симпатизують деякі новоутворені центристські партії. Наприклад, декілька архієреїв УПЦ були включені до виборчого списку Партії регіонального відродження України. Про етнокультурне обличчя цієї партії свідчить наявність у ній народного депутата Юрія Болдирєва - відвертого українофоба. Втім, дійсна участь архієреїв у виборах є сумнівною, оскільки в Московському Патріархаті на це існує заборона.

Особливу позицію щодо УПЦ займає Конгрес російських організацій України. Він розглядає її як невід'ємну частину РПЦ і тому виступає проти створення в Україні єдиної Помісної Церкви на будь-яких засадах. Ця ідея користується підтримкою серед частини духівництва і мирян УПЦ у східних і південних єпархіях.

Слід констатувати, що поділ між українськими Церквами, як і між політичними силами відбувається не за суто релігійною чи суспільно-політичною, а, насамперед, за етнокультурною ознакою, тобто за їх ставленням до проблем української державності, національної консолідації тощо. Він має історичні передумови і довготривалу традицію.

Зважаючи ж на конкретні політичні обставини, можна зробити висновок, що наша незалежність не є чимось абсолютно гарантованим і може бути суттєво скоригована навіть легітимним шляхом, в залежності від результатів майбутніх виборів. У даному випадку церковний розкол

виступає цілком негативним чинником, який додатково стимулює розкол політичний, а, отже, становить загрозу національній безпеці.

Зовнішня і внутрішня духовна і політична площини, в яких розглянуто проблему впливу релігійної ситуації на національну безпеку, не є автономними і, в свою чергу, впливають одна на одну.

Дану проблему розглянуто стосовно конкретної політичної ситуації, що складається напередодні виборів 1998 року. Однак, як було показано вище, багато її аспектів мають глибоке історичне підґрунтя, що повинно застерігати від спокуси розв'язувати її тимчасовими, інколи суто демонстративними засобами.

Климов В.* (Київ)

ВАСИЛІАНИ В УКРАЇНІ: 380 РОКІВ ДІЯЛЬНОСТІ

У широкому значення термін «василіани» вживається стосовно всіх ченців, які свій ідеал праведного, аскетичного, відокремленого від світу життя прагнуть досягти, керуючись при цьому чернечими правилами, укладеними Вселенським отцем і вчителем Церкви, архієпископом Кесарійським Василем Великим (329-379 рр.).

У вужчому, але більш вживаному і поширеному значенні цим терміном означаються ченці, що належать до Чину святого Василія Великого (ЧСВВ) - чернечої інституції, створеної митрополитом Й.В.Рутським у 1617 р. внаслідок реформування частини греко-католицьких монастирів України, Білорусії, Литви за зразком ордену єзуїтів у єдину організацію (Чин) і за приписами для чернецтва Василія Великого. Діяльність новоствореного в структурі «з'єдиненої» (уніатської) церкви Чину з освіченим, активним, дисциплінованим, зорієнтованим на неухильне наслідування земного життя Христа чернецтвом мала забезпечити більш успішне поширення церковної унії на Схід і витіснення тут православ'я.

Суперечлива суть унії як шляху і методу реалізації ідеї повернення до первісної єдності християнства, подолання розколу між християнськими церквами і неприйняття її як такої значною частиною церков повною мірою позначилися і на всій історії ЧСВВ та василіан.

* Климов Валерій, ст.н.сп. Відділення релігієзнавства ІФ НАН України